

Abiyeva Valida, Səfixanova Afət³⁴
**İNGİLİS DİLİNDƏ CƏM HALINDA OLAN SÖZLƏR VƏ ONLARIN
AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIĞI**

Hər bir dilin özünəməxsus qrammatik qaydaları mövcuddur. Bu qrammatik qaydalara əsasən isimlərin cəmlənməsinə də aid etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi isimlər cəm kateqoriyalarına şamil olunmur. İngilis dilində bu kateqoriya Azərbaycan dilindəki cəm kateqoriyasından fərqlənir. Ümumiyyətlə, hər bir dilin özünə məxsus dəyişikliyi vardır. Digər xarici dillərin özündə də bu kimi qrammatik dəyişikliklər mövcuddur. Bəzən enfatik nitqdə maddi isimlər cəm formasında işləyə bilər. Bu halda onlar həm də ərazi mənası bildirir: the waters of the ocean. Azərbaycan dilində də bəzən obyektiv həqiqətən ziddinə olaraq təklik bildirir. Bu isimlər həm də cəm də işləyə bilər. Məsələn, göylər, yerlər bu misala aiddir. Azərbaycan dilində maddi isimlər müxtəlif növ bildirərkən də cəm formada işləyə bilər: yağlar, sular və s. İngilis dilində advice, information, progress ancaq tək də işləyir. Azərbaycan dilində bu sözlərin qarşılığı olan isimlər həm tək də həm də cəmdə işləyir. Bu isimlər ifadə etdikləri mənadan asılı olaraq dilimizdə həm tək həm cəm formaya uyğun gəlir. İngilis dilində topluluq cəm olaraq Azərbaycan dilində topluluq cəm halında olan sözlər qrammatik cəhətdən tək halda olur. Hər bir dildə kəmiyyət kateqoriyası mövcuddur. Bu kateqoriya insan təfəkkürünün ən mücərrəd kateqoriyalarından biridir. Mücərrədliyin çox yüksək səviyyəsinə malik olduğu üçün kəmiyyət kateqoriyasının obyektiv ələmlə birbaşa əlaqədə olması ilk baxışda nəzərə çarpır. Morfoloji və sintaktik forma vasitələri sahəsinə aid olan müxtəlif formalardan hər biri dil quruluşunda istənilən funksiyaları yerinə yetirməkdir. Bu funksiyaların müxtəlifliyini və onların hər hansı bir formanın sözlərin leksik semantikasına aid olan ümumilləşdirilmiş və mücərrədləşdirilmiş məna tutumunu özündə əks etdirir. Bəzi hallarda qrammatik forma hər hansı bir qrammatik vahidin strukturunun qurulması üçün tətbiq edilir. Obyektiv kateqoriyalar obyektiv reallığın insan şüurunda əks olunmuş məfhumlarının ümumilləşdirilmiş və mücərrədləşdirilmiş formada ifadəsidir. Dilçilər bu kateqoriyaları “məntiqi-qrammatik” kateqoriyalar kimi qəbul edir. Bu məfhumların obyektiv xarakteri, onların real hadisələri müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən əks etdirən ümumi mənalara göstərir. Kəmiyyət kateqoriyası bütün dillərə xasdır və mövcuddur. Bütün dillərdə leksik qrammatik vasitələrlə geniş ifadə xüsusiyyətlərinə malikdir. İngilis dilində ən vacib qrammatik kateqoriyalarından hesab olunan cəmlilik kateqoriyası uzun tədqiqat yolu keçmişdir. Kəmiyyət gerçək dünyanın hər bir obyektivin ayrılması xüsusiyyətidir (1, səh.6-8). Obyektiv gerçəkliyinin inikası məhz təfəkkürdə xəbərlilik kateqoriyası vasitəsilə reallaşır. Obyektiv gerçəklik haqqında hər hansı təsdiq və inkarın qrammatik ifadəsi xəbərlilik kateqoriyasının özüdür. Dünya xalqlarının hamsının təfəkkürünə gerçək həqiqətlər əks olunduğu üçün xəbər kateqoriyası onların hamısında vardır. Gerçəkliyin ifadəsi isə dilin qrammatik quruluşundan asılıdır. Aqqlütinativ dillərin hamısında və flektiv dillərin bəzində xəbər anlayışının ifadə etmək üçün xəbərin forma, əlamət-kateqoriyalar morfemlər sistemi mövcuddur. Bildiyimiz kimi, cümlənin qrammatik cəhətdən formalaşması və məntiqi cəhətdən məna ifadə etməsindən asılı olmayaraq bütün dillərdə xəbərlilik kateqoriyası olmalıdır. İngilis və Azərbaycan dillərində xəbərlilik kateqoriyası daha çox şəxslərə aid olur. Əgər isim və ya mübtədə cəmdədirsə xəbər mütləq cəmdə olmalıdır, yaxud da əksinə mübtədə təkdedirsə, xəbər də tək də olmalıdır. İş və ya birinci, ya da ikinci və ya da üçüncü şəxsə aid olur. Üçüncü şəxs daha geniş mənanı əhatə edir. Çünki bu tək şəxsi yox, bütün obyektiv gerçəklikdəki əşya və hadisələr haqqındakı təsdiq və ya inkarı da əhatə edir. Dildə mövcud olan gerçək həqiqətlərlə sıx sürətdə bağlı olan kateqoriyalar aid olduğu dilin daşıyıcıları olan xalqın təfəkkürünün və dilinin inkişafının müəyyən dövrlərində yaranır və inkişaf etmişdir. Bu inkişaf dilin morfoloqiyasında, qrammatikasında özünü göstərmişdir. Cəmlilik kateqoriyası bilavasitə isim, fel, mübtədə, xəbər arasındakı uzlaşmasını göstərir. Qeyd etdiyimiz kimi, burada kəmiyyət bildiren sözlərin də mühüm yeri vardır. Hər hansı bir qrammatik kateqoriyanın varlığı onun məna ilə sıx bağlılığı və onun bütün formal əlamətlərlə şərtlənir. Mənanı nəzərə almadan formal əlamətləri təyin etmək mümkün deyildir. Kəmiyyət kateqoriyasını ismin məna quruluşunda kəmiyyət formalarında yalnız qrammatik yox, həm də leksik-semantik fərqlərin mövcudluğunu qeyd etmək lazımdır. Kəmiyyət kateqoriyasının məzmununu insanın şüuru və dil formaları vasitəsilə əks olunan kəmiyyət münasibətlərindən təşkil olunmuşdur (2, səh.28-29). Toplu halında olan əşyaları ifadə edən isimlər müxtəlif məna xüsusiyyətlərinə malik olub bəzən quruluşca bir-birindən fərqlənir. Belə isimlərin bəziləri sadə, bir qismi müxtəlif şəkilçilərlə yaranmış düzəltmə, digərləri isə müxtəlif sözlərdir. Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində kəmiyyətin leksik vahidlərlə ifadəsiniaşağıdakı qaydada qarşılaşdıra bilərik. Tək halda sayılması mümkün olmayan əşyalar maddi isimləri göstərən sözlər kəmiyyətə topluluq yaradır. Məsələn, water (su), süd (milk), qənd (sugar) və s. kimi sözləri qeyd etmək olar. Məsələn, bir stəkan su (a glass of water), bir parça qənd (a lump of sugar), bir dilim çörək (a slice of bread) və s. Lakin, bu çəki və ya ölçünün kəmiyyəti konkretidir. Əşya isə kəmiyyətə kütlə halında olub topluluq bildirir və kəmiyyətə sadalanması mümkün deyildir. Əgər bir qisim sözlərə cəm şəkilçiləri əlavə edilərsə, onda həmin əşyanın müxtəlif növləri çeşidləri nəzərdə tutulur. İngilis dilində ry (y) morfemi vasitəsilə düzəldilən bir qisim sözlər də mənaca, topluluq və qeyri-müəyyən cəmlilik bildirir. Məsələn, ancestry (mənsə), soldiery (əşgərlik), aristocracy (aristokratiya) və s. He suddenly remembered the aristocracy who did not labor. Dilçilik bir elm kimim kəmiyyət məfhumunun dildəki çoxsaylı ifadə vasitələrini araşdırır. Bir sıra tədqiqatçılar göstərir ki, bu dillərin inkişafının ən qədim dövrlərində kəmiyyət kateqoriyasının leksik yolla ifadəsi, çox məhsuldar olmuşdur. O dövrdə qrammatik kateqoriyalar hələ inkişaf etmədiyi üçün insanlar kəmiyyət baxımından fərqlənən iki eyni predmeti bir-birinə qarşı qoymadan ötrü iki müxtəlif leksik vahiddən istifadə edilə bilər. Kəmiyyət anlayışının leksik ifadə vasitələrinin bizə qədər gəlib çıxmış ifadələr olmuşdur.

³⁴ Azərbaycan Tibb Universiteti. asəfixanova@gmail.com

Dünya dillərində tək və cəmdən savayı, ikili bəzən də üçlü, hətta toplu kateqoriyalarına rast gəlinir. Digər tərəfdən, bəzi dillərdə ismin kəmiyyətlərdə ifadə olunması vacib deyildir. İngilis dilində cəm formanın məna müxtəlifliyi tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Cəmin formaları və mənası morfoloji və semantik cəhətdən tək formadan xüsusi ayrılmış şəkildə qeyd olunmuşdu. İsimlərin tək formasının funksiyası ümumiyyətlə qeyri-müəyyən şəkildə görülmüşdür. Tək formaya təkcə tək əşyalar bildiren isimlər deyil, həmçinin kəmiyyət anlayışından uzaq olan, məsələn, mücərrəd və toplu anlayışlarını, əşyaların adları da daxil edilirdi. Həmin isimlərin tək və cəm formaları arasındakı paralelliyi və qarşılıqlı əlaqəni pozurdu. Beləliklə, ismin cəm forması kateqoriyası qüvvətli bir kateqoriya kimi meydana çıxmışdı. Tək forma kateqoriyası isə cəm formaya münasibətdə neqativ bir kateqoriya kimi, bəzən də “sıfır” kateqoriyası kimi görünür (3, səh.18, 19). Dilçilər qeyd edirlər ki, qrammatik kateqoriya eynicinsli hadisələrin və hər şeydən əvvəl eyni cinsli qrammatik sözlərin formalarının fərqləndirilməsi zamanı yaranan halların məcmusu birləşmişdir. Qrammatikada kateqoriyalar daha geniş, məsələn, nitq hissələri və daha dar tərəfdən bu və ya digər nitq hissələrinin tərkibində ola bilər. Buna müvafiq olaraq “qrammatik forma və qrammatik kateqoriya” terminləri qarışdırmamaq lazımdır. Qrammatik forma ifadə vasitəsilə əlaqədardır. Qrammatik mənanın və mənanın ifadəsinin qrammatik vasitəsinin qarşılıqlı münasibəti onların vəhdətindədir. Alimlər qeyd edir ki, qrammatik kateqoriya isə qrammatik ifadənin konkret vasitəsi ilə əlaqəli deyil və bu o demək deyildir ki, qrammatik kateqoriya anlayışın, məntiqin bir sahəsidir və dil xaricində durur. Bəzi dilçilər bunun əksinə olaraq qeyd edirlər ki, qrammatik kateqoriya dildə qrammatik cəhətdən ifadə olunarsa, onda o, dil faktına çevrilir, yəni yenə həmin və ya başqa qrammatik vasitələrlə müşayiət olunur, ancaq bir və ya müxtəlif vasitələr qrammatik kateqoriya üçün əhəmiyyətli deyildir. Bir sıra dillərdə “ikilik” məna, ikilik kəmiyyət formaları kimi qəbul edilir. Kəmiyyət kateqoriyasının özünəməxsus fərqləndirilməsi vasitələrinin müxtəlifliyi onların hər birinin vəhdətinə mane olmur. Müasir ingilis dilində isimlərdə kəmiyyət kateqoriyası iki tərəfin qarşılaşmasının tək-cəm şəklinin ifadəsində öz əksini tapır. Tək-cəm qarşılaşmasında ikinci tərəf dominant tərəf hesab olunur. Çünki tək formada kateqoriya əlamətinin aşkarlığına işarə edilmir. Analoji vəziyyəti Azərbaycan dilinə də şamil etmək olar. Dilçilərin fikrincə, hansı əşyaların birgə hesablanması onun dil ifadəsindən asılıdır. Qeyd edilir ki, bir çox hallarda bu təsnif təbii olur və faktiki olaraq bir sıra dillərdə üst-üstə düşür, ancaq bəzi hallarda dil strukturundakı fərqlər nəticəsində meydana çıxmış müxtəlifliklər də müşahidə edilir. Məs, ingilis dilində Jack and Jane are cousins – demək çətin deyildir, çünki sousin sözü (əmiqızı, dayıoğlu və s.) mənasını verir. They have ten mothers and sisters). Azərbaycan dilində isə (onların on bəce və qardaşı var) burada isimlər cəmlənir. Azərbaycan və ingilis dilində olan fərqli kateqoriyaları bu misallarda qeyd etmək olar (4, səh.40-41). Hər bir dilin lüğət tərkibində müxtəlif – nitq hissələrinə aid olan müəyyən qrup elə sözlər vardır ki, onlar yalnız toplu halda işlədilir. Bu cür sözlər cəm şəkilçisi olmadan belə tam leksik vahidlər kimi özləri cəmlik ifadə edir. Topluluq anlamı haqqında da Yespersen belə yazır: “Məntiqi cəhətdən topluluq bir tərəfdən təklik, digər tərəfdən isə cəmlik kimi başa düşülməlidir”. Lakin, topluluq təklik kimi başa düşüldükdə belə, onaayrı-ayrı hissələrin vəhdəti kimi təsəvvür etməmək mümkündür deyil. Buna görə də topluluğun ayrı-ayrı hissələrdən ibarət çoxluq olduğunu nəzərə alsaq, onu bölünən, yəni diskret kəmiyyətin təzahürlərindən biri kimi müəyyənləşdirmək mümkündür. Müxtəlif sistemlərə aid olan Azərbaycan və ingilis dillərində bir qismi elə isimlər var ki, onlar kəmiyyətcə tək halda təsəvvür etmək mümkündür deyil, yəni bu cür sözlər – (lar, lər) və ya s (es) şəkilçiləri olmadan belə topluluq ifadə edir. Müasir ingilis dilində toplu əşyalar ifadə edən isimlər “Collective nouns” və yaxud “Nouns of multitude” (toplu isimlər) adlandırılırlar. Belə isimlərə misal olaraq family (ailə), crew (heyət), Government (hökumət), team (komanda), fleet (donanma), company (kompaniya) və s. sözləri misal göstərə bilərik. Göstərdiyimiz misallardan asılı aydın olur ki, toplu isimlərdə ifadə olunan çoxluq sözün özünün leksik mənasındadır. Məsələn, ordu dedikdə müəyyən məqsədə xidmət edən insanlardan təşkil olunmuş bir dəstə adam nəzərdə tuturuq. Lakin belə sözlər kəmiyyət şəkilçisi qəbul edərkən bilavasitə çoxluğu, yəni həmin ismin müxtəlif növlərini göstərir. “Xalqlar” dedikdə Azərbaycan xalqı, ingilis xalqı və s. kimi qeyd olunur. Buradan, misallardan qeyd olunur ki, people – həm xalq, həm də camaat mənasını verir. Xalq mənasını verdikdə həm cəm, həm tək kateqoriyalarında işlənir. Bu məndə dilçilikdə qrammatik kateqoriyalar cəm kateqoriyaları, ingilis və Azərbaycan xüsusiyyətlərdən bəhs olundu.

ƏDƏBİYYAT

1. Rahimov “Practical Grammar of English”. Bakı, 2000.
2. M.A.Belyayeva “English Grammar”. 1999.
3. V.M.Strang “Modern English Structure”. 2000.
4. Arnold I.V. “The English Word”. Moskva, 1986.

Açar sözlər: ingilis dili, cəm kateqoriyası təkdə olan sözlər, qrammatika, nitq hissələri.

Key words: English language, plurality, grammatical category, quantity.

Ключевые слова: Английский язык, множества, грамматическая категория, количества.

РЕЗЮМЕ

Слова множественного числа в английском языке и их эквиваленты в азербайджанском языке.

В этой статье упоминается категория и количества во множественном числе в английском языке. Показаны различия между существительными употребляемыми во множественном числе в английском и азербайджанском языке. В английском языке все существительные подразделяются на два вида: неисчисляемые и исчисляемые. В случае исчисляемых существительных предметы можно посчитать, то есть у такого слова будет форма единственного и множественного числа. Если же существительное неисчисляемое – у него будет только одна форма. В статье рассматриваются некоторые аспекты контрастной морфологии, категория количества в

английском языке их сопоставительная в азербайджанском языке. Категория количества присуще всем языкам мира и обладает многими лексическими способами выражения в этих языках. В этой статье обсуждается категория множественности, которая считается наиболее важной категорией в английском языке. Также рассматриваются мнения ряда ученых о категории множественности. Данная статья посвящена морфологическим путям выраженного значения категории количества в Азербайджанском и Английском языках. Здесь объясняется роль числительная при выражении идей лексическим и синтаксической структурой. В этой статье отмечается, что некоторые языковеды считают количества семантической и некоторые грамматической категорией. Здесь изучаются образования количества в Английском и Азербайджанском языках.

SUMMARY

The plurality category in the English language and its equivalents in theAzerbaijan language

This article talks about plural words in English. The article discusses the different and similar features between the languages. The equivalent of the plural category in Azerbaijani is mentioned in this article. Quantity is a scientific category. Quantity category is specific to all languages of the world. They have a lot of lexical grammatical ways of expression in these languages. They have so many differences in the quantity if the languages. In this article the category of plurality is considered the most important category in the English languages. Linguists discussed this category in foreign languages. A member of scientists renewed their thoughts about this category. The article speaks about the grammatical category in English and compare it with the same kinds such as personal demonstrative and the ways of morphological expression of member in Azerbaijani and English. In article is spoken about the role of quantity in expression of ideals and given example to show their lexical and syntactical structure. Linguists consider the member to be pure in morphological and grammatical category. And in this article the scientists perform brief study of morphological ways of quantity.

Rəyçi:

prof. Məmmədova Z.Ş.